

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyriometodějská teologická fakulta
Katedra systematické teologie

Teologické nauky

Dagmar Samková

Ctnosti v Pastorálních listech

Bakalářská práce

Vedoucí práce: ThLic. Mgr. Dominik Opatrný, Th.D.

2020

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem při tom jen uvedené prameny a literaturu. Souhlasím, aby práce byla uložena v knihovně Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a zpřístupněna ke studijním účelům.

V Olomouci dne 24. dubna 2020

Dagmar Samková

Touto cestou chci poděkovat Doc. Dominikovi Opatrnému Th.D za odborné vedení, trpělivost a za důležité a cenné rady pro zpracování bakalářské práce. Poděkování patří též mé velké rodině a přátelům, kteří mi v průběhu studia byli zdrojem povzbuzení a energie.

OBSAH

Obsah.....	4
Úvod.....	6
1 Nauka o ctnostech a neřestech	7
1.1 Kardinální ctnosti	8
1.2 Ctnosti v bibli	8
1.3 Neřest.....	9
2 Pohled na ctnosti v současné filosofii	11
3 Autorita Písma svatého.....	13
4 Pastorální (pastýřské) listy	15
4.1 Pavel z Tarsu	16
4.2 Timoteus	17
4.3 Titus.....	18
4.4 Etika svatého Pavla.....	18
5 Seznamy ctností v Novém zákoně	20
5.1 Seznamy ctností v Pavlových listech.....	20
5.2 Seznamy ctností v Pastorálních listech.....	21
5.2.1 První Timoteovi.....	21
5.2.1.1 Muži a ženy.....	21
5.2.1.2 Představitelé církevní obce	23
5.2.1.3 Timoteus	24
5.2.1.4 Bohatí.....	26
5.2.2 Druhý Timoteovi.....	26
5.2.3 Titovi.....	27
5.2.3.1 Biskup	27

5.2.3.2	Starší muži a mladší muži	28
5.2.3.3	Ženy a otroci	29
5.2.3.4	Život v novém věku	30
5.3	Použití jednotlivých výrazů v jednotlivých seznamech	31
5.3.1	Víra.....	31
5.3.2	Láska	32
5.3.3	Víra, láska a... ..	32
5.3.4	Rozumnost.....	33
5.3.5	Spravedlnost	33
5.3.6	Ctnosti vyskytující se ve dvou seznamech.....	34
5.3.7	Ctnosti vyskytující v seznamech se pouze jednou	34
5.4	Porovnání seznamů ctností určených jednotlivým skupinám.....	36
5.4.1	Muži	36
5.4.2	Ženy.....	36
5.4.3	Biskupové.....	37
5.4.4	Jáhni a jáhenky	38
5.4.5	Timoteovi	38
6	Závěr.....	39
7	Anotace.....	41
8	Prameny a literatura	42

ÚVOD

V dnešní dynamické době jsou lidé neustále vystavováni konfrontaci s celou řadou změn. Změny týkající se všech oblastí lidské činnosti s sebou nutně přinášejí nové etické problémy. Lidé tak nepřestávají hledat smysl svého života. Současníci pátrají po hodnotách a hledají cíl svého života stejně, jako to dělali jejich předci. Bible byla v minulosti nejčtenější knihou, a i dnes je ve světě stále nejprodávanější knihou. Může tedy i dnes moderní člověk najít v Bibli sdělení, které by pomohlo odpovědět na otázky, jež přináší dnešní hektický způsob života? Je možné přijmout etické hodnoty Písma svatého do života dnešních lidí? Dříve lidé viděli kvalitu života v dosažení ctností. Má dnes pojem ctnost ještě nějakou hodnotu?

V této práci jsem se zaměřila na seznamy ctností v pastorálních listech, jež jsou součástí kánonu Písma svatého. Studovala jsem, komu byly seznamy určené a jaké ctnosti autor listů, snad svatý Pavel, požaduje. Hledala jsem, zda seznamy ctností sepsané na počátku křesťanství mohou zdokonalovat i současného člověka.

Nejprve jsem ve své práci vymezila základními pojmy a přiblížila jsem dobu a okolnosti vzniku pastorálních listů. Pokládala jsem za přínosné vložit do této práce pohled na ctnosti z díla současného filosofa Alasdaira MacIntyre a také doporučení církevních dokumentů k učení Písma svatého. V dalších kapitolách studuji jednotlivé seznamy ctností ve všech listech adresovaných Timoteovi a Titovi. Porovnála jsem seznamy určené stejným skupinám církevních obcí. Zjišťovala jsem, které ctnosti se nejčastěji v seznamech objevovaly. Ve své práci jsem uvedla řecké novozákonní výrazy a jejich překlad do češtiny. Definovala jsem nároky požadované po členech církevních obcí. Zajímalo mě obsah jednotlivých pojmů.

Záměrem práce bylo prokázat aktuálnost vyjmenovaných požadavků starověkým vychovatelem i pro novodobou společnost. Chtěla jsem prezentovat, že ctnosti jsou stále součástí dobrého života a zvyšují kvalitu žití. Dalším cílem bylo najít význam biblické morálky v bytí věřícího člověka.

1 NAUKA O CTNOSTECH A NEŘESTECH

V dnešní době je ctnost vnímána jako anachronismus a archaismus. Ctnost je chápána jako sexuální zdrženlivost, zřeknutí se požitků života, asketismus. Alasdair MacIntyre ve své knize *Ztráta ctnosti* uvádí: „Tato desinterpretace je výsledkem dlouhé historie od konce středověku až do dnešní doby, během níž došlo ke změně výčtu dominanty ctností, a změny dostal také sám pojem ctnosti.“¹

Ve *Filosofickém slovníku* je pojem ctnosti objasněn jako nevrozená dovednost znamenající zručnost, snadnost a náchylnost k provedení určitého jednání přiměřeného člověku, dosáhnout ji lze trvalým cvičením. Ctnosti nějakým způsobem člověka zdokonalují. Ctnosti mají trvalou povahu, avšak nečinností nebo rozporným jednáním je lze snížit nebo ztratit.²

Mnoho lidí se domnívá, že ctnost je ryze křesťanský výraz, ale v Bibli se se slovem ctnost téměř nepotkáme.³ Křesťané však začali slovo „ctnost“ brzy používat. Dlouho před příchodem křesťanství řečtí filosofové pojmenovávali kvalitní duševní hodnoty člověka jako ctnosti. V řečtině se takto charakterizuje něco, co budí úžas.⁴ Pro pojem ctnost se v řečtině používá výraz „areté“. Sokrates mluvil o ctnosti jako o praktické moudrosti řídící všechny lidské skutky.⁵ Platón rozlišuje čtyři základní ctnosti: moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost, přičemž ve spravedlnosti jsou zahrnuty první tři.⁶ Aristoteles používá pojem ctnosti, zdatnosti v *Etice Nikomachově* při hledání argumentů pro objasnění účelu a cíle lidského života, to jest blaženosti člověka. Klade duševní dobra nad dobra tělesná a zevnější.⁷ o Aristotelovo učení se opíral ve 13. století Tomáš Akvinský, když psal svá pojednání o ctnostech. Ve svém díle *Summa theologiae* píše o ctnosti jako o mohutnosti, která jednajících a jeho dílo činí dobrým.⁸ Úkon ctnosti je dobré užívání svobodného rozhodování.⁹ Úkolem ctnosti je vytvářet návyk k dobru a vzdávat se zlého, konat dobro a způsobovat, aby

¹ MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 263.

² Srov. BRUGER, *Filosofický slovník*, s.89.

³ Srov. ŠPIDLÍK, *Prameny světla*, s.166.

⁴ Tamtéž.

⁵ Srov. DACÍK, *Mravouka*, s.128.

⁶ Srov. PLATÓN, *Ústava IV*, 444.

⁷ Srov. ARISTOTELÉS, *Etika Nikomachova*, 1098 b.

⁸ Srov. AKVINSKÝ, *Summa theologiae*, I-II q. 56 a. 1 arg. 2.

⁹ Srov. AKVINSKÝ, *Summa theologiae*, I-II q. 55 a. 1 arg. 2.

dobro bylo konáno.¹⁰ Katechismus píše o ctnosti jako o pevné a trvalé dispozici konat dobro.¹¹

1.1 Kardinální ctnosti

Kardinální ctnosti jsou čtyři základní ctnosti. Toto rozdělení pochází již od Platóna. Správné základy vidí v moudrosti, statečnosti, uměřenosti a spravedlnosti.¹² Církevní otcové převzali toto rozdělení do křesťanského učení a jako základní čili kardinální je poprvé označil svatý Ambrož.¹³ Každá z těchto čtyř je základem pro celou řadu přidružených jiných ctností. Sv. Tomáš Akvinský ve svém díle Summa theologiae vypracoval speciální teologickou etiku.¹⁴

1.2 Ctnosti v bibli

Je to překvapivé, ale pojmem ctnosti jako takové v Bibli téměř nenajdeme. Ctnost není tématem biblické morálky.¹⁵ Kniha moudrosti (5,13) používá pojem „ctnost“ jako protipól pojmu „špatnost“, když se zamýšlí nad jednáním svévolníka.

...Podobně i my, sotva se narodíme, už zanikáme, ani jsme nemohli ukázat jakýkoli náznak ctnosti, ale umořili jsme se vlastní špatností.

Ani v evangeliích se pojem ctnosti neobjevuje.¹⁶ Přesto se v Novém zákoně setkáme s výrazem ctnosti na pěti místech: Flp 4,8; 1Pt 2,9; 2Pt 1,3.5 (v tomto verši dvakrát). Flp 4,8 a 2Pt 1,5 se výrazem ctnost míní lidská zdatnost.¹⁷

*Flp 4,8 Konečně, bratří, přemýšlejte o všem, co je pravdivé, čestné, spravedlivé, čisté, cokoli je hodné lásky, co má dobrou pověst, co se považuje za **ctnost** a co sklízí pochvalu.*

Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἀγνά, ὅσα προσφιλή, ὅσα εὐφημα, εἴ τις ἀρετὴ καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε:

¹⁰ Srov. DACÍK, Mravouka, s.127.

¹¹ Srov. KKC, čl. 1833.

¹² Srov. PLATÓN Ústava IV, 427.

¹³ Srov. WEBER, Všeobecná morální teologie, s.336.

¹⁴ Srov. DACÍK, Mravouka, s.136.

¹⁵ Srov. WEBER, Všeobecná morální teologie, s.333.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Srov. BENEŠ, Pojem ctnosti v Novém zákoně z hlediska morální teologie, s.7-9.

*2Pt 1,5 Proto také vynaložte všechnu snahu na to, abyste ke své víře připojili **ctnost**, k **ctnosti** poznání.*

καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν **ἀρετὴν**, ἐν δὲ τῇ **ἀρετῇ** τὴν γινώσιν,

Verše z prvního a druhého Petrova listu odkazují na Boží velikost. Výraz ἀρετῇ je překládán jako „mocné skutky Boží“ [tás aretás].¹⁸

*1Pt 2,9 Vy však jste, rod vyvolený, královské kněžstvo, národ svatý, lid náležející Bohu, abyste hlásali **mocné skutky toho**, kdo vás povolal ze tmy do svého podivuhodného světla.*

Ἑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτόν, βασιλείον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως **τὰς ἀρετὰς** ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκοτόντος ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς:

*2Pt 1,3 Všecko, čeho je třeba k zbožnému životu, darovala nám jeho božská moc, když jsme poznali toho, který nás povolal vlastní slávou a **mocnými činy**.*

Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ **καὶ ἀρετῇ**,

V pojetí Bible nestojí ctnost v centru pozornosti, naopak Bible je skeptická vůči možnostem člověka, které se projevují v ctnostech.¹⁹ Bible mluví k člověku o jeho spáse, která je darem od Boha. Člověk není spasen pro svoje zásluhy, spása je Božím darem člověku. Přece je však v Bibli morální úsilí nezbytné. Na žádném místě Písmo nevede člověka ani k lhostejnosti, k pasivitě, nebo k nevšímavosti.²⁰ Bible uvádí nemálo konkrétních ctností a Nový zákon uvádí na několika místech katalogy ctností.²¹

1.3 Neřest

Podobně jako jsme v předchozí kapitole uvažovali o pojmu „ctnost“, mohli bychom i pojem „neřest“ označit přežitkem dnešní doby v uvažování současného člověka. Neřest je protikladem ctnosti. Jestliže tedy konání dobra častým opakováním směřuje k ctnosti, stane se opakovaný hřích neřestí.²² Již v literatuře helénistické doby je možné najít seznamy neřestí. Z konce 4. století je znám seznam osmi špatných myšlenek z učení egyptského mnicha

¹⁸ Srov. BENEŠ, Pojem ctnosti v Novém zákoně z hlediska morální teologie, s.8.

¹⁹ Srov. WEBER, Všeobecná morální teologie, s.333.

²⁰ Srov. BENEŠ, Pojem ctnosti v Novém zákoně z hlediska morální teologie, s.20.

²¹ Srov. WEBER, Všeobecná morální teologie, s.334.

²² Srov. DACÍK, Mravouka, s.127.

Evagria Pontského.²³ Aristoteles učí, že ctnost je jedna ze tří vlastností, je na středu mezi dvěma špatnostmi. Špatnost na jedné straně má nedostatek požadované dobré vlastnosti a špatnost na straně druhé má zase přebytek této dobré vlastnosti. Uprostřed oné vlastnosti je správný poměr, proto je dobrá. To je ctnost.²⁴ Tomáš Akvinský stvrzuje Aristotelovo učení. Říká, že neřest není protikladem ctnosti sama o sobě, nýbrž podstatou svého úkonu. Stejně jako hřích je v protikladu k ctnostnému úkonu. Z této podstaty nemůže být neřest ctností, to je dobrem.²⁵

²³ Srov. ŠPIDLÍK, Jak očistit své srdce, s.42.

²⁴ Srov. ARISTOTELÉS, Etika Nikomachova, 1108 b–1109 b.

²⁵ Srov. AKVINSKÝ, Summa theologiae, I-II q. 71.

2 POHLED NA CTNOSTI V SOUČASNÉ FILOSOFII

V polovině dvacátého století vzrostl zájem o etiku ctností. Významně tento směr ovlivnil vývoj poválečné anglosaské filosofie. K filosofům, kteří přispěli ke znovuoživení etiky ctností, se řadí Elizabeth Anscombová, Philippa Footová a později Alasdair MacIntyre. Velký zájem odborné veřejnosti vzbudilo dílo posledně jmenovaného amerického morálního filosofa Alasdaira MacIntyry *Ztráta ctnosti* (1981), které přispělo k obnovení zájmu o aristotelskou etiku. MacIntyre představuje ctnost a morálku během historie lidských dějin, od dob herojských příběhů až k příběhům dnešních lidí. Jeho myšlenky jsou inspirativní pro každého, kdo se ptá po kvalitních principech lidského života. Z jeho knihy jsem se pokusila sestavit krátký profil, který je obsahem následujících řádků této kapitoly.

„Prvotním pojmem morálního života se stávají pravidla. Vlastnosti charakteru jsou tedy obecně ceněny jen proto, že nás vedou k dodržování správného souboru pravidel.“²⁶ Pravidla vymezují lidem jejich místo v řádu společnosti, a tím i jejich identitu. Předepisují, čím jsou lidé zavázáni a čím jsou jim zavázáni druzí.²⁷ Postavení člověka je vázané povinnostmi a výsadami, které jsou přesně ve společnosti dané. Každý člověk je posuzován podle svých činů v určitých situacích.²⁸ a každá lidská činnost se zaměřuje na nějaké dobro nebo o ně nějakým způsobem usiluje.²⁹

Avšak uplatňování ctností není prostředek k lidskému dobru. Uplatňování ctností je to, co formuje lidské dobro, je to celý lidský život, žitý co nejlépe, tudíž uplatňování ctností je nezbytnou a nejdůležitější součástí lidského života.³⁰ MacIntyre mezi sebou srovnává pojetí ctnosti jako společenské role. Ctnosti, která umožní člověku dosažení úspěchu (A) a ctnosti jako vlastnosti umožňující dosáhnout dobrý lidský život (B).³¹ Z tohoto srovnání můžeme od sebe odlišit dobra inherentní a dobra vnější. Vnější dobro (A) bývá individuálním vlastnictvím a je pro ně příznačné, že čím více jich člověk má, tím méně jich zbývá pro ostatní. U dober vnitřních (B) znamená jejich dosažení získání dobra i pro ostatní, kteří se na této činnosti podílí.³² Můžeme říct, že každá lidská činnost vyžaduje určitý vztah mezi těmi, kdo se na ní

²⁶ MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 143.

²⁷ Srov. MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 148.

²⁸ Srov. MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 146.

²⁹ Srov. MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 175.

³⁰ Srov. MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 176.

³¹ Srov. MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 218.

³² Srov. MACINTYRE, *Ztráta ctnosti*, s. 224.

podílejí. Ctnosti můžeme tedy vidět jako dobra, jimiž definujeme svůj vztah k ostatním lidem.³³ Pokud uvažujeme o ctnostech, nemůžeme opomenout neřesti. Špatný člověk je vždy závislý na ctnostech druhých lidí, zbavuje se však možnosti dosáhnout inherentní dobro.³⁴

Rozdíl mezi lidskými bytostmi, mezi jejich jednáním v jejich činnostech je skryt v jejich řeči a ve srozumitelnosti či v nesrozumitelnosti.³⁵ Jako základní prvek porozumění MacIntyre uvádí všudypřítomný rozhovor.³⁶ „Rozhovor chápaný dostatečně široce je totiž formou lidského jednání.“³⁷ Rozhovory i lidské jednání obecně si můžeme představit jako ztvárněné vyprávění příběhů.³⁸ Všichni jsme hlavními postavami svých příběhů a máme vedlejší role v příbězích druhých lidí. Zároveň každý příběh omezuje příběhy druhých lidí. Každý z nás vstupuje do děje, který jsme si nepřipravili a nejsme jeho původci. Příběhy jsou součástí možných nebo skutečných dějin nebo řady takových dějin, přičemž pojetí dějin je zásadní.³⁹ Pro každého člověka zůstává zásadní, za součást jakého příběhu se považuje. Teprve potom je schopen porozumět svému příběhu.⁴⁰ Člověk tím, jak se vypořádává s komplikacemi a obtížemi, poznává nejen sebe, ale i podstatu toho, co hledá. Tím je nucen porozumět ctnostem jako předpokladům, které mu umožní dosáhnout inherentních dober pro lidské konání a zároveň jej zachovat.⁴¹ Příběh mého života je vždy zasazen do příběhu společnosti, z něhož odvozuji svou identitu.⁴²

³³ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 225.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 244.

³⁶ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 245.

³⁷ MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 246.

³⁸ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 246.

³⁹ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 249.

⁴⁰ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 252.

⁴¹ Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 255.

⁴² Srov. MACINTYRE, Ztráta ctnosti, s. 257.

3 AUTORITA PÍSMĀ SVATÉHO

Jestliže se ptáme po aktuálnosti textů Písma svatého v dnešní době, je dobré znát, jak pohlížet a chápat biblické texty. Církev si je vědoma potřeby objasnit dnešnímu světu hodnotu a význam biblických textů. Mezi Církevními dokumenty potvrzující autoritu Písma svatého nalezneme věroučnou konstituci o Božím zjevení „Dei verbum“. Koncilní otcové zde potvrdili, že Kristovo evangelium jakožto Boží slovo svěřené apoštolům, je pramenem veškeré spasitelné pravdy i celého mravního řádu daného všem lidem.⁴³ Knihy Písma svatého učí spolehlivě, věrně a bez omylu.⁴⁴ Abychom správně pochopili, je třeba, mimo jiné, pozorně přihlížet k tehdejším vžitým způsobům myšlení, řeči a vyprávění, jaké byly běžné v době sepsání, i ke způsobům, kterých se tehdy obvykle užívalo při vzájemném styku mezi lidmi.⁴⁵

Bible vypovídá o dějinách Božího zjevení a zároveň předkládá dějiny zjevené morálky. Ale tak jako nelze v jednotlivých úryvcích najít plné zjevení Boha, nelze tam najít ani dokonalé zjevení morálky.⁴⁶ Kardinál Joseph Ratzinger říká, že originalita Písma svatého v morální oblasti nespočívá v exkluzivitě nastíněných obsahů, nýbrž v očišťování, rozlišování a dozrávání toho, co přinášela okolní kultura.⁴⁷ Je povinností vykladatele vyvarovat se fundamentalistické četbě Písma.⁴⁸ Texty Bible by neměli šířit subjektivistické a svévolné výklady, ale čtení těchto textů by mělo respektovat pravou povahu posvátného textu.⁴⁹ Každá část by měla být čtena ve vztahu k ostatním částem, dle principu harmonie.⁵⁰ Navíc je třeba pochopit, že morálka není v Bibli na prvním místě. První místo zaujímá zakladatelská Boží iniciativa, pro Bibli je morálka důsledek zkušenosti s Bohem.⁵¹

Ve starozákonních spisech je výchozím zdrojem řádného způsobu života společenství smlouvy, se svým kultem a s učením a výkladem Tóry. Křesťanské obce vidí své morální vědomí v učení a poslání Ježíše Krista, zároveň se však hlásí ke starozákonní tradici. To platí jak pro život jednotlivce, tak i pro vztahy uvnitř společenství a mimo něj.⁵² Mudroslovná biblická literatura vidí hodnoty Tóry jako odraz řádu stvořené skutečnosti a tyto hodnoty

⁴³ Srov. Dei verbum 2,7.

⁴⁴ Srov. Dei verbum 3,11.

⁴⁵ Srov. Dei verbum 3,12.

⁴⁶ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Inspirace a pravda Písma svatého, str.177.

⁴⁷ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 114.

⁴⁸ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Inspirace a pravda Písma svatého, str.187.

⁴⁹ Srov. BENEDIKT XVI., Verbum Domini, str. 65.

⁵⁰ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Inspirace a pravda Písma svatého, str.187.

⁵¹ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 13,14.

⁵² Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 154.

potvrzuje.⁵³ Ježíš Kristus pak dává lidem zákon evangelia, který přejímá a vynikajícím způsobem uskutečňuje přirozený zákon.⁵⁴ Biblická tradice předpokládá, že stejná morální odpovědnost je svěřena všem lidem, Ježíš se prostřednictvím učedníků obrací k celému světu se zjevením Božích pravd.⁵⁵

Má-li se dnes nějaké morální rozhodnutí založit na normách daných Biblí, je třeba věnovat pozornost normám podepřeným teologickým zdůvodněním, aby se mohlo od sebe rozlišit to, co je pouze odrazem kulturní epochy, a to, co je hodnotou transkulturní. Dobrou službu koná exegeze, která dokáže odkrýt kulturní pozadí, a tak určí, zda je některá biblická norma aplikovatelná do dnešní situace či ne.⁵⁶ Je třeba hledat nejvhodnější modely pro naši dobu, jestliže takové chybějí. Je však nutné brát v úvahu aspekt duchovní se zřetelem na společenství.⁵⁷ Lidské poznání, věda, komunikační možnosti, globalizace přináší na jedné straně pro lidské soužití velké problémy, ale i velké možnosti. Křesťané žijí se svými současníky a spolu s nimi nesou zodpovědnost za nalezení správných řešení.⁵⁸ Lidé, křesťané i nekřesťané, mají potřebu přeformulování vlastního pohledu na věci v určitém duchovním horizontu, jakož i potřebu aktivního hledání v tomto směru.⁵⁹ Bible nenabízí jednoduchou morálku, ale tato nabídka nás neuzavírá do nás samých, ale otvírá pohled pro druhé a zbavuje nás lhostejnosti, podněcuje nás k aktivitě. Aby tato morálka nesklouzla k moralismu, legalismu nebo nějakému druhu kazuistiky, je třeba na morálku pohlížet ne z hlediska člověka, ale z hlediska Boha.⁶⁰ Morálka Bible je platnou nabídkou pro dnešní společnost, a přestože ji nelze ukládat ostatním, je třeba vést dialog.⁶¹

⁵³ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 159.

⁵⁴ Srov. BENEDIKT XVI., Verbum Domini, str. 24.

⁵⁵ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 159.

⁵⁶ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 178, 179.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 131.

⁵⁹ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 188.

⁶⁰ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 188, 189.

⁶¹ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, str. 191.

4 PASTORÁLNÍ (PASTÝŘSKÉ) LISTY

Pastorální listy jsou součástí kánonu Nového zákona. Jako jediné z Pavlových listů jsou adresovány jednotlivým osobám. Za jejich autora je tradičně považován Pavel z Tarsu. Ovšem ani současní badatelé se nemohou shodnout, zda autorem listů je skutečně svatý Pavel.⁶²

Všechny Pavlovy listy jsou určeny církevním obcím, pečují o víru jednotlivých věřících a vyzývají k péči o svěřenou nauku, avšak listy Timoteovi a Titovi se obrací na představené církevních obcí. Ti mají ochraňovat čistotu svěřené nauky a projevovat starost o dobro věřících.⁶³ Z těchto důvodů se začalo užívat označení pastorální (pastýřské) listy. Obsahují rady, jak vést církve i jednotlivé věřící.⁶⁴

Bylo by však chybné chápat je jako pastorační příručku pro kněze ve farnosti.⁶⁵ Významné jsou i pro zachycení stavu vnitřního uspořádání křesťanských společenství v 1. století po Kr.⁶⁶ Je patrné, že již v této době církevní obec měla svou stabilní strukturu. Tu tvoří biskup, jemuž pomáhají jáhni, a vedle nich v církvi funguje sbor presbyterů.⁶⁷ „Listy ilustrují dobu, kdy církve začínala řešit své uspořádání, musela se nově identifikovat, zřizovat potřebné úřady pro fungování obcí, protože očekávané vzkříšení ještě nenastalo.“⁶⁸

Doba, kdy byly tyto listy sepsány, není zcela jednoznačná. Pavlovo autorství předpokládá období mezi lety 63 a 68.⁶⁹ Jiný výklad uvažuje dobu vzniku mezi roky 80-90, pokud by autorem nebyl Pavel.⁷⁰ „Všechny tři listy mají napomínající, popř. povzbuzující charakter. List Titovi a 1. list Timoteovi by se mohly považovat za listy pověřující příjemce vystupovat a jednat ve jménu pisatele, mají za úkol podpořit a usměrnit adresáta v práci na reorganizaci společenství, ke kterým byli vysláni.“⁷¹

⁶² Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 18.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Srov. OPATRŇ, Pastorální listy, s. 11.

⁶⁵ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 17.

⁶⁶ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 18.

⁶⁷ Srov. OPATRŇ, Pastorální listy, s. 20.

⁶⁸ RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s. 377.

⁶⁹ Srov. OPATRŇ, Pastorální listy, s. 17.

⁷⁰ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 34.

⁷¹ TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 55.

4.1 Pavel z Tarsu

Zprávy o Pavlově životě jsou známy ze Skutků apoštolů a jednotlivých Pavlových listů. Informace jsou však spíše útržky, které nejsou docela přesné a leckde se i rozcházejí.⁷²

Přesto o Pavlovi víme, že se narodil zřejmě v roce 10. Žil ve městě Tarsus (dnešní jižní Turecko) v rodině helénistických Židů z kmene Benjamin. Svým náboženským vyznáním se řadil k farizeům, znalcům Zákona. Obživu si zajišťoval šitím kožených stanů. Mateřským jazykem mu byla řečtina (koiné). Byl dobře vzdělán ve znalosti Zákona, židovských textů a tradic. Zřejmě poté vystupoval jako učitel Zákona a zároveň jako pronásledovatel nově rodící se církve.⁷³

Mezníkem v jeho životě bylo jeho osobní setkání se zmrtvýchvstalým Kristem, které bylo důvodem jeho vnitřní proměny.⁷⁴ Z horlitele pro Zákon se stal hlasatel evangelia, jenž má upřímnou starost o církevní obce, ale i každého jednotlivce.⁷⁵ Není náhodou, že se Pavel stal misionářem rozsáhlého území.⁷⁶ Ryšková propojuje jeho výjimečnou misijní činnost s jeho vlastní zkušeností ze setkání s Pánem u Damašku a s jeho pochopením Písma svatého jako prorockého slova, jakožto člověka pevně zakořeněného v židovské tradici.⁷⁷ „Pavlovu misijní činnost lze rozdělit na tři etapy: 1. působení v Arábii a Damašku, 2. působení v Sýrii a Kilikii a v misii z Antiochie vycházející a 3. samostatnou misii v Řecku a Malé Asii.“⁷⁸

Z dostupných informací víme, že Pavel přicestoval do Jeruzaléma, kde se dostal do konfliktu s Židy. Byl zatčen Římany, převezen do Caesareje a za nějaký čas potom do Říma. Závěr Pavlova života je nejasný. Není dohledatelné, zda byl Pavel z římského zajetí propuštěn a podnikl misii do Španělska a následně se vrátil do Říma, když se dozvěděl o křivém obvinění křesťanů ze zapálení Říma. Badatelé se rozcházejí v názoru, zda byl Pavel v Římě popraven v souvislosti s Neronovým pronásledováním křesťanů v letech 64–68 nebo již na počátku 60. let.⁷⁹

⁷² Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.160.

⁷³ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.173,174.

⁷⁴ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.110.

⁷⁵ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.112.

⁷⁶ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.184-185.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.187.

⁷⁹ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.446-447.

4.2 Timoteus

Dva z pastorálních listů jsou adresovány Timoteovi. Písmo nám o Timoteovi nabízí poměrně hodně informací. Timoteus se narodil v Derbe.⁸⁰ Otec byl Řek.⁸¹ Matka Eunike byla Židovka⁸². Proto se předpokládá, že Timoteus nepocházel z přísné židovské rodiny, což dosvědčuje i fakt, že nebyl obřezaný.⁸³ Zasluhou matky poznal Písmo.⁸⁴ Proto mu Pavel připomíná víru jeho předků.⁸⁵ Pavel byl sice přesvědčen, že se pohané nemusí podřizovat celému Mojžíšovu zákonu, přesto nechal Timotea obřezat, než ho vzal s sebou na svou druhou misijní cestu.⁸⁶ Jako důvod uvádí ohled na tamější Židy.⁸⁷

Timoteus se stal Pavlovým nejbližším a nejvěrnějším spolupracovníkem, Pavel ho nazývá bratrem, věrným synem. Timoteus se stal také jeho nejvěrnějším vyslancem a věrným tlumočnickem.⁸⁸ Na misijních cestách v Malé Asii a v Řecku spolu kázali evangelium. Pavel posílá Timotea do církevních obcí s misijním úkolem místo sebe. Pavel také prostřednictvím Timotea doručoval do církevních obcí některé své listy. Když se Pavel v Efezu dostal do vězení, byl to Timoteus, kdo o něj pečoval.⁸⁹ Ve Skutcích čteme, že Timoteus spolu s jinými jmenovanými bratry doprovázel Pavla na jeho cestě do Jeruzaléma.⁹⁰ V Jeruzalémě byl Pavel zatčen a jako římský občan byl poslán do Říma, kde se chtěl obhájit u císařského soudu.⁹¹ Na tomto místě končí informace jak ze Skutků apoštolů, tak i zprávy z ostatních listů.⁹²

Další známé události o životě Pavla a Timotea jsou odvozeny z pastorálních listů, které někteří badatelé považují za popavlovské.⁹³ Je sporné, zda byl Pavel z římského vězení propuštěn, vykonal další misijní cesty a byl opět v Římě uvězněn.⁹⁴ Stejně problematické je, že po svém propuštění z římského vězení Pavel navštívil Efez, nechal zde Timotea a svěřil mu

⁸⁰ Srov. Sk 20,4.

⁸¹ Srov. Sk 16,1.

⁸² Srov. 2Tm 1,5.

⁸³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 12.

⁸⁴ Srov. 2Tm 3,15.

⁸⁵ Tamtéž.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.240.

⁸⁹ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.14.

⁹⁰ Srov. Sk 20,4.

⁹¹ Srov. Sk 25,12.

⁹² Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.14.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.446-447.

místní církev, aby sám pokračoval v cestě. Do Efezu poslal Timoteovi list, který dnes známe jako 1Tm. v tomto dopise Pavel radí, jak vést církev a slibuje, že se brzy do Efezu vrátí.⁹⁵ Pavel byl však zatčen opět v Římě a ze svého vězení posílá Timoteovi dopis, kde mu udílí rady, jak hlásat Boží slovo. V závěru Pavel Timotea naléhavě žádá, aby za ním přišel.⁹⁶

4.3 Titus

Jestliže se o Timoteovi v Písmu dočteme i jména jeho příbuzných, o Titovi z Písma víme velice málo. Dokonce Skutky se o něm vůbec nezmiňují. Informace o něm nalezneme pouze v Pavlových listech. Podle Trstenského je jeho jméno latinského původu a znamená „úctyhodný“⁹⁷ Titus pocházel z řecké rodiny.⁹⁸

Také Titovi Pavel svěřoval důležité úkoly. Byl druhým nejdůležitějším spolupracovníkem. O jeho výmluvnosti svědčí fakt, že se mu podařilo uklidnit konflikt v Korintu.⁹⁹ Z toho lze soudit, že Titus byl pro Pavla důležitým spolupracovníkem.¹⁰⁰ Po propuštění z římského vězení odchází Pavel na východ, kde na Krétě zanechává Tita. Sem mu posílá list. Z Kréty je ještě Titus povolán Pavlem do Nikopole a odtud do Říma. Z Říma však Titus odešel ještě před Pavlovou smrtí do Dalmácie.¹⁰¹

4.4 Etika svatého Pavla

Etika svatého Pavla vychází z židovsko-farizejského prostředí.¹⁰² Předpokládá, že dobré jednání je výsledkem Božího a lidského působení. Pro Pavla je lidská mravnost zakotvena ve spásném jednání Božím, jež uschopňuje člověka správně jednat. Motivací mravního chování u Pavla je Boží láska obdarovávající člověka.¹⁰³ Na tento dar by měl člověk odpovědět svou úctou, vděčností a odpovídajícím chováním.¹⁰⁴ Etika svatého Pavla je postavena na rozumu a schopnosti ovládat vlastní jednání. Nejde jen o čistě racionální

⁹⁵ Srov. 1Tm 3,14.

⁹⁶ Srov. 2Tm 4,9.

⁹⁷ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 41.

⁹⁸ Srov. Gal 2,3.

⁹⁹ Srov. 2 K 7.

¹⁰⁰ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.240.

¹⁰¹ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.16.

¹⁰² Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.418.

¹⁰³ Tamtéž.

¹⁰⁴ Tamtéž.

uvažování, ale o spojení rozumu s vírou.¹⁰⁵ Protože věřící již zakusili důvěrné spojení s Kristem. Pavlovy rady mají sloužit jako připomenutí lásky a odpuštění, kterého se jim dostalo.¹⁰⁶

Obsah Pavlových listů je třeba také vidět jako reakci na určitou situaci v té které církevní obci. Ryšková popisuje sociální prostředí starověkých měst. Otřesné životní podmínky, hlavně obrovská beznaděj a nejistota provázející každodenní život. Do tohoto prostředí přicházelo křesťanství se svými hodnotami. Křesťanství nebyl příslib náhrady trápení na tomto světě za blaho na onom světě, ale zájem o každého člověka o jeho utrpení. Křesťané pečovali o nemocné, podporovali chudé, sirotky a vdovy. Křesťanství svými etickými normami přinášelo naději do života společnosti.¹⁰⁷ Pavlovy listy musíme proto chápat i na tomto pozadí. Nabízí nový pohled na důstojnost člověka bez ohledu na jeho společenské postavení.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.419.

¹⁰⁶ Srov. PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMICE, Bible a morálka, s. 71.

¹⁰⁷ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.42.

¹⁰⁸ Srov. RYŠKOVÁ, Pavel z Tarsu a jeho svět, s.43.

5 SEZNAMY CTNOSTÍ V NOVÉM ZÁKONĚ

Soupis ctností je v Novém zákoně postaven proti soupisu neřestí (Gal 5,19-22). Soupisy ctností uvádí do novozákonní teologie ctností, kde lidská ctnost je především plodem Ducha svatého. Naproti tomu antická ctnost se rozvíjí zásluhou člověka a jeho schopností.¹⁰⁹

5.1 Seznamy ctností v Pavlových listech

Novozákonní listy nebyly ve své době ojedinělou písemností obsahující seznamy ctností. Ze starověku známe také antické seznamy ctností a neřestí.¹¹⁰ Učení Pavla je ve shodě s filosofickým učením té doby. Boj proti vášním je běžným principem tehdejšího morálního učení. Seznamy ctností nalezneme i u tehdejších moralistů.

„Pavlova originalita spočívá v tvrzení, že pouze Duch svatý nám může pomoci v naší slabosti.“¹¹¹ Pavel ve svých listech chce oslovit každého křesťana. Píše, že není rozdíl mezi křesťany, všichni jsou jedno v Kristu.¹¹² Hledáme-li, jaké vlastnosti by měl mít člověk patřící Kristu, nalezneme je v jeho listech. V pastorálních seznamech jsou formulovány vlastnosti a požadavky na představitele církevních obcí stejně jako nároky na jednotlivé skupiny věřících. Seznamy ctností najdeme tedy i v jiných Pavlových novozákonních listech.¹¹³ Pavel v seznamech ctností ve svých listech oslovuje přímo příslušníky církevních obcí. Ovšem seznamy ctností v pastorálních listech jsou sice určeny jednotlivým skupinám věřících, ale jsou adresovány představeným církevních obcí, kteří mají tyto skupiny vyučovat. Svým obsahem jsou si seznamy podobné.

Gal 5,22-23 Ovoce Božího Ducha však je láska, radost, pokoj, trpělivost, laskavost, dobrota, věrnost, tichost a sebeovládání.

Ef 4,32 Ať je vám vzdálena všechna tvrdost, zloba, hněv, křik, utrhaní a s tím i každá špatnost; buďte k sobě navzájem laskaví, milosrdní, odpouštějte si navzájem, jako i Bůh v Kristu odpustil vám.

¹⁰⁹ Srov. BENEŠ, Pojem ctnosti v Novém zákoně z hlediska morální teologie, s.9.

¹¹⁰ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.87.

¹¹¹ PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE, Bible a morálka, s.130.

¹¹² Srov. Gal 3,28.

¹¹³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 114.

Fp 4,8 Konečně, bratří, přemýšlejte o všem, co je pravdivé, čestné, spravedlivé, čisté, cokoli je hodné lásky, co má dobrou pověst, co se považuje za ctnost a co sklízí pochvalu.

Kol 3, 12 Jako vyvolení Boží, svatí a milovaní, oblečte milosrdný soucit, dobrotu, skromnost, pokoru a trpělivost.

2Kor 6,6-7 Nikomu nedáváme v ničem příležitost k pohoršení, aby tato služba nebyla uvedena v potupu, ale ve všem se prokazujeme jako Boží služebníci, v mnohé vytrvalosti, v souženích, tísní, úzkostech, pod ranami, v žalářích, nepokojích, vyčerpání, v bezesných nocích, v hladovění; prokazujeme se bezúhonností, poznáním, trpělivostí, dobrotivostí, Duchem svatým, nepředstíranou láskou, slovem pravdy, mocí Boží.

5.2 Seznamy ctností v Pastorálních listech

Na začátku prvního listu Timoteovi Pavel vyjmenovává tři zdroje lásky¹¹⁴. Pro svatého Pavla je láska největší a nevyčerpatelné téma. Sám říká, že láska nikdy nezanikne.¹¹⁵ Na tomto místě ji definuje jako cíl evangelia.¹¹⁶ Pro lidi, kteří se odchýlí od lásky, předkládá zákon. Následuje seznam neřestí. Svým řazením seznam odpovídá Desateru.¹¹⁷

5.2.1 První Timoteovi

První list Timoteovi napsal pravděpodobně Pavel do Efezu svému pomocníkovi, aby mu tak předal povzbuzení a instrukce pro jeho působení v čele efezské církevní obce. Pavel se v druhé části dopisu vrací k některým tématům, jako by na něco zapomněl.¹¹⁸

5.2.1.1 Muži a ženy

S prvními pokyny se Pavel obrací na muže, následně potom na ženy. Uděluje poučení ohledně bohoslužby. Poté Pavel formuluje své požadavky na představitele církve, nejprve na biskupy.¹¹⁹ Kladení požadavků na jednotlivé skupiny neobsahuje nutně seznam ctností nebo neřestí. Proto náš výčet začneme u požadavků na ženy. Požadavky na muže neobsahují seznam ctností.

¹¹⁴ Srov. 1 Tm 1,5.

¹¹⁵ Srov. 1Kor 13,8.

¹¹⁶ Srov. 1 Tm 1,5.

¹¹⁷ Srov. 1Tm 1,6-10.

¹¹⁸ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.54.

¹¹⁹ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.83.

ITim 2,9-10 Rovněž ženy ať se oblékají slušně a zdobí se prostě a střízlivě, ne účesy a zlatem, perlami nebo drahými šaty, nýbrž dobrými skutky, jak se sluší na ženy, které se rozhodly pro zbožný život.

σωφροσύνη – sebekontrola, střízlivost, skromnost

ἔργον ἀγαθός – dobré skutky

θεοσέβεια – úcta k Boží dobrotě, nábožnost

Ženy jsou Pavlem vyzývány ke skromnosti a střízlivosti v oblékání, vyniknout mají dobrými skutky. Výraz σωφροσύνη překládá Opatrný jako sebekontrolu a decentnost v jednání, nejlépe skromnost. Cena skromnosti je vyzdvižena k vyniknutí ctností.¹²⁰ Trstenský mluví o duchovním rozměru těchto instrukcí. Pokyny jsou spíše namířené proti neskromnosti a přehnanosti, při které můžeme ztratit podstatu věci.¹²¹ Křesťané byli lidé ze všech vrstev, tedy i lidé bohatí, kteří si mohli dovolit drahé šaty. Pavel chce zabránit sociálnímu porovnávání.¹²² Desátý verš je protikladem předchozího. Zbožné ženy mají být ozdobeny dobrými skutky.¹²³

ITim 2,15 (žena) Spasena bude jako matka, jestliže setrvá ve víře, lásce, svatosti a střízlivosti.

πίστις – víra, důvěra ve víru v Boha, věrnost

ἀγάπη – bratrská láska, dobrá vůle, náklonost

ἁγιασμός – zasvěcení, očištění, posvěcení srdce a života

σωφροσύνη – sebekontrola, střízlivost, zdravost mysli, rozvážnost

Rozporuplné nejen z pohledu badatelů je příslibení, že žena bude spasena jako matka.¹²⁴ Toto téma však není předmětem mé práce. Podmínkou spásy je pro ženy setrvání v Božských ctnostech. V evangeliích najdeme místa, kdy Ježíš ubezpečuje ženu, že bude spasena skrze svou víru. *Ježíš se obrátil a spatřiv ji řekl: „Bud’ dobré mysli, dcero, tvá víra tě zachránila.“ A od té hodiny byla ta žena zdráva.*¹²⁵ A na jiném místě najdeme: a řekl ženě: *„Tvá víra tě zachránila, jdi v pokoji!“*¹²⁶ Víra je základem duchovního života.¹²⁷

¹²⁰ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.79.

¹²¹ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 128.

¹²² Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 128.

¹²³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 129.

¹²⁴ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 132.

¹²⁵ Mt 9,22.

¹²⁶ L 7,50.

¹²⁷ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.82.

Božské ctnosti mají růst do nekonečna jako je nekonečný Bůh. Jiné ctnosti než Božské mají ideální velikost ve svém prostředku.¹²⁸ Na prvním místě je to víra. Láska je spojení lidské a Božské činnosti.¹²⁹ Kde víc názorněji by mělo být vidět propojení činnosti člověka a Boha než v životě ženy. Ona má schopnost předávat lidský život. A ženu si také zvolil Bůh ke spolupráci na díle spásy celého lidstva.

Vedle víry a lásky stojí svatost, opak hříšnosti.¹³⁰ Střízlivost si dnes spojíme s absencí alkoholu. Překlad z řečtiny nám však nabízí výrazy sebekontrola a zdraví mysli. Staří Řekové tuto ctnost vyžadovali nejen od žen, ale i od panovníků.¹³¹

5.2.1.2 Představitelé církevní obce

Poté, co Pavel nejprve sepsal požadavky kladené na muže a ženy v církvi, zúžil dále své požadavky na představitele církevní obce.¹³²

1Tim 3,2-3 Nuže, biskup má být bezúhonný, jen jednou ženatý, střídmý, rozvážný, řádný, pohostinný, schopný učit, ne pijan, ne rváč, nýbrž vlídný, smířlivý, nezištný.

σώφρονα – rozvážnost, sebekontrola, střízlivost, zdravot mysli

ἐπιεικῆ – mírný, vlídnost, skromnost

ἀφιλάργυρος – nemilující peníze (nezištný)

Seznam požadavků je poskládaný ze ctností, nectností a vlastností. Požadavky, které Pavel žádá, nejsou nijak gigantické, splňovat by je měl každý křesťan.¹³³ Rozvážnost je první ctností na tomto seznamu. Je to také nepostradatelná ctnost pro všechny ostatní ctnosti.¹³⁴ Rozvážností je možno udržet na uzdě své touhy a pudy, je předpokladem schopnosti rozhodovat s jasným rozumem a bez emocí.¹³⁵ Aristoteles viděl rozvážnost jako ctnost nadřazených.¹³⁶ Mírnost, další ctnost na seznamu, pomáhá zvládnout hněv. Mírný člověk dokáže zvládnout svůj hněv na tolik, kolik je potřeba.¹³⁷ Ctnost mírnosti pomáhá udobřovat

¹²⁸ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.173.

¹²⁹ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.74.

¹³⁰ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.122.

¹³¹ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.82.

¹³² Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.83.

¹³³ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.85.

¹³⁴ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.178.

¹³⁵ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.86.

¹³⁶ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.180.

¹³⁷ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.197.

lidi.¹³⁸ u nezištnosti opět platí zlatá střední cesta. Není možné žít bez jakýchkoliv prostředků, ale je důležité, aby hmotné či nehmotné výhody neovládaly lidské chování a rozhodování.¹³⁹

1Tim 3,8-9 Rovněž jáhnové mají být čestní, ne dvojací v řeči, ne oddaní vínu, ne ziskuchtiví. Mají uchovávat tajemství víry v čistém svědomí.

μή δίλογος – dvojjazyčný, dvojitý v řeči

μή ἀφιλάργυρος – nemilující peníze

ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. – Mít tajemství o víře v čistém svědomí.

Jáhnové, další představitelé církevní obce, jejichž vlastnosti Pavel vyjmenovává. Seznam je kratší než předchozí seznam, ale některé požadavky jsou podobné s požadavky na biskupa. Jestliže je v pastorálních listech obsah slova *víra* spojen s významem učení, nejedná se o lidskou důvěru. Žádá se ochrana zjevené křesťanské pravdy.¹⁴⁰ Zásadní je víru neznehodnotit nemorálním životem. Žádá se i ochrana před herezemi.¹⁴¹

1Tim 3,11 Právě tak ženy v této službě mají být čestné, ne pomlouvačné, střídme, ve všem věrné.

νηφαλίους – střízlivý¹⁴²

πιστός – věrný, hoden důvěryhodnosti, kdo důvěřuje Božím slibům

Pavel oslovuje ženy ve službě, jáhenky. Někteří biblisté zastávají názor, že jde o manželky jáhnů.¹⁴³ Nároky na jáhenky jsou srovnatelné s předchozími seznamy, s těmito doporučeními pro skupinu žen – jáhenek:

- Střídmost učí odříkání si zbytečnosti, učí rozlišovat a volit správnou míru.
- Věrnost vynikne zvláště ve svobodě. K věrnosti se váže zachování slibu nebo přísahy.

5.2.1.3 Timoteus

Pavel dává rady přímo Timoteovi pro jeho pastýřskou službu. Timoteus byl pověřen pastýřskou službou v Efezu, jako Pavlův zástupce. Protože je mladý, dostává od Pavla rady

¹³⁸ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 137.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 140.

¹⁴¹ Srov. OPATRŇ, Pastorální listy, s. 89.

¹⁴² TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 77

¹⁴³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 140.

jak dosáhnout potřebné autority.¹⁴⁴ Jistě není snadný úkol být vzorem i lidem starším a do Pavlova příchodu ke zdravému jednání připojit i zdravé učení.¹⁴⁵

1Tim 4,12 Nikdo ať tebou nepohrdá proto, že jsi mladý; ale těm, kdo věří, buď vzorem v řeči, v chování, v lásce, ve víře, v čistotě.

ἐν ἀγάπῃ – v bratrské lásce

ἐν πίστις – v přesvědčení o pravdě, ve víře

ἐν ἀγνείᾳ – v čistotě, Pavel zde má na mysli čistu mravní¹⁴⁶

Ctnosti, které najdeme mezi pokyny pro Timotea je trojice základních ctností. Láska je zde na prvním místě. Snad pro specifičnost situace mladého představeného, jehož jednání by mělo být formulováno láskou k bližnímu. Snad je láska na prvním místě určena každému církevnímu představenému, neboť jeho vztah k věřícím by měl být vztahem milujícího otce k dětem.¹⁴⁷ Víra stojí na tomto místě vedle čistoty, což se v Bibli chápe jako kultická čistota, čistota víry. Jestliže bychom chápali ctnost víry jako samostatně stojící ctnost, lze ji z řečtiny přeložit i jako „spolehlivost“, kterážto vlastnost je u představeného církve nepostradatelná. Čistotu chápeme jako čistotu mravní, která je rovněž nutná v postavení biskupa.

1Tim 6,11 Usiluj o spravedlnost, zbožnost, víru, lásku, trpělivost, mírnost.

δικαιοσύνη – spravedlnost, bezúhonnost, ctnost, čistota života, správnost myšlení a jednání

εὐσέβεια – úcta, zbožnost

πίστις – přesvědčení o víře, víra samotná, víra, že Ježíš je Mesiáš

ἀγάπη – bratrská láska, náklonnost, dobrá vůle, láska

ὕπομονή – vytrvalost, trpělivě a vytrvale

πραῦπαθίαν – mírnost

Timotea Pavel napomíná a varuje jak před nástrahami majetku, tak před falešnými učiteli. Sílu má hledat ve ctnostech, které mu Pavel předkládá.¹⁴⁸ Spravedlivý člověk je ten, jenž jedná spravedlivě vždy. Písmo představuje takto člověka bezúhonného, ctnostného, bohabojného, člověka, jenž se líbí Bohu. Spravedlnost je způsob, jak uskutečňovat lásku k bližním. Uskutečňují ji ti, co mají na zřeteli blaho společnosti.¹⁴⁹ Timotej ve svém poslání

¹⁴⁴ Srov. OPATRŇY, Pastorální listy, s.99.

¹⁴⁵ Srov. OPATRŇY, Pastorální listy, s.100.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ Srov. OPATRŇY, Pastorální listy, s.120.

¹⁴⁹ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.186.

biskupa měl určitě usilovat o celé spektrum spravedlnosti. K tomu mu měla dobře posloužit zbožnost, k níž patří modlitba a důvěra k Bohu.¹⁵⁰ Víra je vnitřním projevem zbožnosti. Navenek se zbožnost projevuje činnou láskou.¹⁵¹ Trpělivostí učí přijímat a snášet nesnáze a potíže nesnadné služby.¹⁵² Mírnost mu má sloužit k sebekontrolě a smíření.

5.2.1.4 Bohatí

Bohatí byly v době svatého Pavla stejně jako dnes v pokušení vkládat svou naději do majetku, a ne do vztahu s Bohem. Pavel se v pokynech pro bohaté snažil stanovit správný vztah člověka k Bohu a k bohatství. Jeho pokyny neodsuzují samotné bohatství a vyhýbají se řešení rozdat majetek chudým, ale snaží se povzbudit ke štědrosti.¹⁵³

1Tim 6,18 ... , napomínej je (bohaté), ať konají dobro a jsou bohatí v dobrých skutcích, štedří, dobročinní, ...

καλός ἔργων – krásný, vynikající čin, skutek

εὐμετάδοτος – štedrý

κοινωνικός – společenský, svobodně dávat, připravený se podělit

Pavel staví proti hromadění majetku dobré skutky a dobročinnost. Štedrost jako mravní ctnost popisuje Aristoteles v Etice Nikomachově jako střed mezi marnotratností a lakomstvím.¹⁵⁴ Štedrý člověk dává ze svého dle svého smýšlení, štedrost nezávisí na velikosti majetku. Štedrý člověk chce pomáhat, nechává si pro sebe méně.¹⁵⁵ „Dobré skutky předpokládají, že je zároveň dobrý předmět, cíl i okolnosti.“¹⁵⁶

5.2.2 Druhý Timoteovi

Druhý list Timoteovi má povahu závěti, jako myšlenkového odkazu. Z listu se dovídáme o vztahu učitele ke svému milovanému žákovi i o trápení Pavla ve vězení.¹⁵⁷ Pavel i v tomto listě varuje Timotea před bludaři a zároveň s citem a zkušeností udílí rady vzhledem k jeho věku a postavení, kterým jej pověřil.

¹⁵⁰ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.244.

¹⁵¹ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.120.

¹⁵² Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.194.

¹⁵³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s. 188.

¹⁵⁴ Srov. ARISTOTELÉS, Etika Nikomachova, 1107b10.

¹⁵⁵ Srov. ARISTOTELÉS, Etika Nikomachova, 1119b20-1121a23.

¹⁵⁶ KKC, čl.1760.

¹⁵⁷ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.129.

2Tim 2,22 Vyhybej se mladické prudkosti, usiluj o spravedlnost, víru, lásku a pokoj s těmi, kdo vzývají Pána z čistého srdce.

δικαιοσύνη – spravedlnost, podmínka přijatelná pro Boha

πίστις – víra, víra, že Ježíš je Mesiáš

ἀγάπη – bratrská láska, náklonnost, dobrá vůle, láska

εἰρήνη – osvobození od vzteku a chaosu války, mír mezi jednotlivci

Pavel Timotea žádá o dobré, mohli bychom říct ctnostné chování vůči samotným křesťanům.¹⁵⁸ Nejprve jej žádá o spravedlnost. Ctnost spravedlnosti usiluje o dobro druhého¹⁵⁹. Spravedlivý člověk jedná úmyslně ve prospěch druhého člověka.¹⁶⁰ Následuje dvojice ctností víra a láska jako základ křesťanského života.¹⁶¹ „Pokoj patří spolu s radostí a milosrdenstvím mezi plody lásky.“¹⁶² Zároveň pokoj patří mezi ovoce Ducha svatého, jak píše svatý Pavel v listě Galatským.¹⁶³ Jestliže jde o pokoj z čistého srdce, je získán ze srdce očištěného od zla ctnostným životem.¹⁶⁴

5.2.3 Titovi

List Titovi byl pravděpodobně napsán Pavlem a adresován Titovi, svému pomocníkovi, kterého zanechal na Krétě, kde spolu misijně působili. Pavel udílí pokyny, jak kázat, postup ohledně herezí a rady ohledně komplikované povahy obyvatel Kréty.¹⁶⁵

5.2.3.1 Biskup

Seznam ctností v listu Titovi je nejprve určen biskupovi, který má být pevný ve víře, aby mohl kvalitně plnit své poslání, ale také byl schopný usvědčovat klamné učení. Je to výčet pozitivních vlastností týkajících se mezilidských vztahů. Tomuto seznamu předchází soupis neřestí v předešlém verši.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Srov. OPATRNÝ, Pastoralní listy, s.153.

¹⁵⁹ Srov. ARISTOTELÉS, Etika Níkomachova, 1130.

¹⁶⁰ Srov. ARISTOTELÉS, Etika Níkomachova, 1134.

¹⁶¹ Srov. OPATRNÝ, Pastoralní listy, s.153.

¹⁶² KKC, čl.1829.

¹⁶³ Srov. Gal 5,22-23.

¹⁶⁴ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s. 326.

¹⁶⁵ Srov. OPATRNÝ, Pastoralní listy, s. 25.

¹⁶⁶ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 70.

Tit 1,8-9 Má být pohostinný, dobrý, rozvážný, spravedlivý, zbožný, zdrženlivý, pevný ve slovech pravé nauky, aby byl schopen, jak povzbuzovat ve zdravém učení, tak usvědčovat odpůrce.

φιλάγαθος – milující dobro

σώφρονα – rozvážný, uvážlivý¹⁶⁷

δίκαιος – spravedliví, dodržující Božské zákony, čestní, dodržují Boží příkazy v souladu s Boží vůlí

ὁσιος – nepoškozený hříchem, nábožensky dodržující všechny morální povinnosti, čistě svatý, zbožný

ἐγκρατῆ – zdrženlivý¹⁶⁸

Seznam ctností v listu Titovi je nejprve určen biskupovi, který má být pevný ve víře, aby mohl kvalitně plnit své poslání, ale také aby byl schopný usvědčovat klamné učení. Je to výčet pozitivních vlastností týkajících se mezilidských vztahů. Tomuto seznamu předchází soupis neřestí v předešlém verši.¹⁶⁹ První požadavek v řečtině označuje člověka milujícího dobro. Člověk milující dobro je člověk ctnostný. Ctnost dovoluje člověku konat dobré skutky a vydávat ze sebe to nejlepší. Taková osoba nejen směřuje k dobru, ale dobro hledá a volí je v konkrétním jednání.¹⁷⁰ Rozvážnost, další požadovanou vlastnost, viděl Aristoteles jako ctnost nadřizených.¹⁷¹ Následuje spravedlnost, která usiluje o dobro druhého.¹⁷² Zbožnost projevující se činnou láskou.¹⁷³ Poslední na tomto seznamu je zdrženlivost. Ta pomáhá člověku naučit se ovládat a mít pod kontrolou své emoce.¹⁷⁴

5.2.3.2 Starší muži a mladší muži

Jakmile Pavel vyjádřil své požadavky na chování biskupů v církvi, pokračuje s povinnostmi ostatních členů církve.

Tit 2,2 Starší muži ať jsou střídmi, vážní, rozumní, ať jsou zdraví ve víře, lásce a trpělivosti.

¹⁶⁷ TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 71.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 70.

¹⁷⁰ Srov. KKC, čl. 1803.

¹⁷¹ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.180.

¹⁷² Srov. ARISTOTELÉS, Etika Nikomachova, 1130.

¹⁷³ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.120.

¹⁷⁴ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 71.

νηφαλίους – střízlivý¹⁷⁵

σεμνός – ctihodný, čestný, střízlivý

σώφρονας – rozumnost, umírněnost¹⁷⁶

πίστις – víra, víra, že Ježíš je Mesiáš

ἀγάπη – bratrská láska, dobrá vůle, náklonnost

ὕπομονή – vytrvalost člověka, který není vytržen ze své věrnosti víře a zbožnosti

Nejprve Pavel vybízí muže ke střídmosti v pití alkoholických nápojů. Následuje výzva k takovému způsobu života, jenž si zaslouží uznání a vážnost.¹⁷⁷ Na závěr Pavel vyžaduje rozvážnost, kteroužto ctnost žádá i od biskupa. Rozvážnost vyžaduje um zkrotit své touhy a pudy, naučit se sebekontrolu, sebeovládání.¹⁷⁸ Vedle těchto praktických ctností jsou po mužích požadovány ctnosti křesťanské. Pavel vedle víry a lásky staví trpělivost. Řecký výraz spíše odpovídá překladu vytrvalost. Muži by měli být vytrvalí jak ve víře, tak v obětavé a nepodmíněné službě lásky bližnímu.¹⁷⁹

***Tit 2,6-7** Rovněž mladší muže napomínej, ať jsou ve všem rozvážní, a sám jim dávej dobrý příklad.*

σωφρονέω – být zdravé mysli, aby omezil své vášně, vykonávat sebekontrolu

Seznam určený mladším mužům obsahuje vedle pokynů pro Tita pouze jednu ctnost, a to rozvážnost. Ta je také na předchozím seznamu určeného mužům starším.

5.2.3.3 Ženy a otroci

Další instrukce pro další skupiny objasňují, jak by se měli chovat ženy, a následující jsou určeny otrokům. Tyto seznamy obsahují spíše pokyny než ctnosti.

***Tit 2,3** Podobně starší ženy ať se chovají důstojně, ať nepomlouvají a nepropadají přílišnému pití vína.*

ἐν κατάστημα ἱεροπρεπεῖς – v chování svaté¹⁸⁰

¹⁷⁵ TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s.77.

¹⁷⁶ OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.37.

¹⁷⁷ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.37.

¹⁷⁸ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s.136.

¹⁷⁹ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 78.

¹⁸⁰ TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 79.

Řecký výraz pro ctnost určenou starším ženám můžeme přeložit jako „v chování svaté“.¹⁸¹ Trstenský zvažuje záměr autora doporučit ženám, které se již nevěnují výchově dětí a starosti o rodinu, věnovat se službě Bohu.¹⁸²

***Tít 2,4-5** (starší ženy) Ať vyučují mladší ženy v dobrém a vedou je k tomu, aby měly rády své muže a své děti, byly rozumné, cudné, staraly se o domácnost, byly laskavé a poslouchaly své muže, aby Boží slovo nebylo zneváženo.*

σώφρονας – rozumnost, moudrost

ἀγνός – ctihodný, posvátný, cudný, skromný

Mladším ženám je doporučována σώφρονας, rozumnost stejně jako mužům a biskupovi. Dále pak Pavel po mladších ženách vyžaduje cudnost, čistotu. Čistota těla patří k čistotě ducha, jestliže tělo neposlechne naši mysl, nenaučí se mysl poslouchat Boha.¹⁸³ Pro vdané ženy tato ctnost znamenala manželskou věrnost.¹⁸⁴

***Tít 2,9-10** Otroci ať ve všem poslouchají své pány. Ať jsou úslužní, neodmlouvají, ať nic nezpronevěří a jsou naprosto spolehliví, a tak ve všem dělají čest učení našeho Spasitele Boha.*

κοσμέω – ozdobit se ctí, získat čest

Otroci jsou zcela zvláštní skupina. Nejsou zde ani rozlišení podle pohlaví či věku. Není zcela jasné, proč je Pavel vyjmenovává, protože nikde nejsou kladeny požadavky na majitele otroků.¹⁸⁵ V antice byli otroci považováni za bytosti neschopné jakékoliv ctnosti. Pavel však žádá od otroků čestné jednání, aby dělali své víře dobré jméno.¹⁸⁶

5.2.3.4 Život v novém věku

Pavel pokračuje teologickým zdůvodněním, proč by adresáti měli žít jako křesťané.¹⁸⁷ Úvodním slovem *epifanie*, chce zdůraznit, že toto snažení není výsledek lidské činnosti.¹⁸⁸ První Boží zjevení v osobě Ježí Krista již proběhlo, ale druhé zjevení teprve očekáváme. Ježíš

¹⁸¹ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 79.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Srov. ŠPIDLÍK, Prameny světla, s.295.

¹⁸⁴ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 81.

¹⁸⁵ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 87.

¹⁸⁶ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.39.

¹⁸⁷ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s. 87.

¹⁸⁸ Tamtéž.

chce přinést spásu všem lidem. Tento plán se uskutečňuje výchovou. Boží výchova je založená na ctnostech.¹⁸⁹ Takový člověk vydává ze sebe to nejlepší a směřuje k dobru.¹⁹⁰

Tit 2,12 Ukázala se Boží milost, která přináší spásu všem lidem a vychovává nás k tomu, abychom se zřekli bezbožnosti a světských vášní, žili rozumně, spravedlivě a zbožně v tomto věku a očekávali blažené splnění naděje a příchod slávy velikého Boha a našeho Spasitele Ježíše Krista.

ἐπιφαίνω – epifanie, byla zjevená

σωφρόνως – se zdravou myslí, střízlivě

δικαίως – spravedlivý, čestní, dodržují Boží příkazy

εὐσεβῶς – zbožně

Rozumnost vyjadřuje vztah k sobě samému. Člověk by měl umět rozumně posuzovat životní situace a naučit se sebeovládání.¹⁹¹ Spravedlnost je vyjádřením vztahu k bližnímu a zbožnost se vztahuje k Bohu.¹⁹²

5.3 Použití jednotlivých výrazů v jednotlivých seznamech

Analýza seznamů prokázala, že se nejčastěji uplatňují dvě ctnosti, víra a láska. Obě se řadí ke třem Božským ctnostem. Další nejpočetnější ctnosti, moudrost a spravedlnost, patří k ctnostem kardinálním. Jiné ctnosti nalezneme v seznamech na jednom nebo dvou místech.

5.3.1 Víra

πίστις – pístis – víra

1Tim 2,15 Setrvá-li žena ve víře, bude spasena.

1Tim 3-8,9 Jáhnové mají uchovávat tajemství víry.

1Tim 4,12 Timotej má být vzorem ve víře.

1Tim 6,11 Timotej je vyzván, aby usiloval o víru.

2Tim 2,22 Timotej je vyzván, aby usiloval o víru.

¹⁸⁹Srov. OPATRŇÝ, Pastorační listy, s.40.

¹⁹⁰ Srov. KKC, čl.1803.

¹⁹¹ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorační listy, s. 87.

¹⁹² Tamtéž.

Tit 2,2 Starší muži mají mít zdravou víru.

V pastorálních listech bývá víra synonymum důvěry a spolehnutí se na Boha.¹⁹³ V některých případech je také těžké rozlišit, zda jde o *důvěru* nebo *víru*. Oba výrazy mohou být pravděpodobné.¹⁹⁴

5.3.2 Láska

ἀγάπη – agápe – láska

1Tim 2,15 Ženy mají vytrvat v lásce.

1Tim 4,12 Pavel vyzývá Timotea, aby byl vzorem v lásce pro ostatní.

1Tim 6,11 Timotej je vyzván, aby usiloval o lásku.

2Tim 2,22 Timotej je vyzván, aby usiloval o lásku.

Tit 2,2 Starší muži mají mít zdravou lásku.

Láska v pastorálních listech bývá uvažována jako vnější projev lásky, tedy činná láska.¹⁹⁵ Řecký výraz označuje vztah lásky. Neurčuje nikoho konkrétního, ale předpokládá i podle evangelního kontextu vztah k Bohu a bližnímu, bratrskou lásku.¹⁹⁶

5.3.3 Víra, láska a...

1Tim 2,15... žena má setrvat ...*ve víře, lásce, svatosti a střízlivosti...*

1Tim 4,12... Timoteus má; být vzorem... *v lásce, ve víře, v čistotě...*

1Tim 6,11... Timoteus má usilovat...*o víru, lásku, trpělivost, mírnost*

2Tim 2,22... Timoteus má usilovat ...*o víru, lásku a pokoj...*

Tit 2,2... starší muži ať jsou zdraví ...*ve víře, lásce a trpělivosti*

Víra, láska a naděje jsou tři Božské ctnosti. Víra je základem křesťanského života, ale také podmínka spásy. Láska se projevuje činy. Na třetím místě zde stojí ctnost, směřující člověka k cíli.¹⁹⁷ Spojení ctností víry a lásky je v pastorálních listech nejčastější. Jiná ctnost se zde

¹⁹³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.217.

¹⁹⁴ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.156.

¹⁹⁵ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.120.

¹⁹⁶ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.218

¹⁹⁷ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.82.

neuvádí v takovém počtu. Víra ani láska nestojí samostatně s výjimkou 1Tim 3-8,9, kdy se jedná o víru jako svěřenou nauku. Naději v pastorálních listech najdeme jako cíl života křesťanů, a tím je Ježíš Kristus (Tit 2,13).¹⁹⁸ Naděje je zde eschatologická, rozumí se tím druhé zjevení. První zjevení již proběhlo předáním nauky apoštolům a vykupitelským dílem Ježíše Krista.¹⁹⁹

5.3.4 Rozumnost

σώφρωνας – sófronas – rozumnost, umírněnost

σώφρονα – sófron – rozvážnost, sebekontrola, střízlivost, zdravost mysli, uvážlivost

σωφροσύνη – sofrosýne – sebekontrola, skromnost, zdravost mysli, rozvážnost

σωφρονέω – sofronéo – být zdravé mysli, omezit své vášně, vykonávat sebekontrolu

σωφρόνως – sofrónos – se zdravou myslí, střízlivě (Tit 2,12)

σώφρων – sófrón – adjektivum "rozumný"

1Tim 2,9-10 Ženy se mají oblékat a zdobit střízlivě.

1Tim 2,15 Ženy mají setrvat ve střízlivosti.

1Tim 3,2-3 Biskup má být rozvážný.

Tit 1,8-9 Biskup má být rozvážný.

Tit 2,2 Starší muži ať jsou rozumní.

Tit 2,4-5 Mladší ženy by měly být rozumné.

Tit 2,6-7 Mladší muži ať jsou ve všem rozvážní.

Tit 2,12 Boží milost nás vychovává, abychom žili v rozumnosti.

Ctnost *σωφροσύνη* najdeme v seznamech v několika podobných tvarech. Rozumnost patří mezi základní ctnosti a člověk podle ní jedná, nechá-li se vést Boží výchovou.²⁰⁰

5.3.5 Spravedlnost

δικαιοσύνη – dikaiosyné – spravedlnost, bezúhonnost, správnost myšlení a jednání

δικαίως – dikaíos – spravedlivý, čestní, dodržují Boží příkazy

¹⁹⁸ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.179.

¹⁹⁹ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.175.

²⁰⁰ Srov. OPATRŇÝ, Pastorální listy, s.175.

δίκαιος – díkaios. - spravedlivý, čestní, dodržují Boží příkazy, v souladu s Boží vůlí

1Tim 6,11 Timoteus má usilovat o spravedlnost.

2Tim 2,22 Timoteus má usilovat o spravedlnost.

Tít 2,12 Boží milost nás vychovává, abychom žili ve spravedlnosti.

Tít 1,8-9 Biskup má být dobrý, spravedlivý.

Ctnost spravedlnosti je také v seznamech použita několikrát v různých tvarech. Tato ctnost patří mezi sociální ctnosti a určuje správné vztahy mezi lidmi.²⁰¹

5.3.6 Ctnosti vyskytující se ve dvou seznamech

ἀφιλάργυρος – afilárgyros – nemilující peníze (nezištný)

1Tim 3,2-3 Biskup má být nezištný.

1Tim 3,8-9 Jáhnové mají být ne ziskuchtiví.

νηφαλίους – néfaliús – strážlivý

1Tim 3,11 Ženy (jáhenky) mají být střídme.

Tít 2,2 Starší muži ať jsou střídmi.

ὑπομονή – hypomoné – vytrvalost, trpělivě a vytrvale

1Tim 6,11 Timoteus má usilovat o trpělivost.

Tít 2,2 Starší muži ať jsou zdraví v trpělivosti.

5.3.7 Ctnosti vyskytující v seznamech se pouze jednou

ἀγιασμός – agiasmós – zasvěcení, očištění, posvěcení srdce a života

1Tim 2,15 Ženy se mají setrvat ve svatosti, aby byly spaseny.

ἐν ἀγνεΐα – agneía – v čistotě, Pavel zde má na mysli čistotu mravní

1Tim 4,12 Timoteus je vyzván k čistotě.

²⁰¹ Srov. OPATRŇÝ, Pastorałní listy, s.132.

ἀγνός – agnós – ctihodný, posvátný, cudný, skromný

Tit 2,4-5 Mladší ženy by měly být cudné.

ἐγκρατῆ – enkratí. - zdrženlivý

Tit 1,8-9 Biskup má být zdrženlivý.

εἰρήνη – eiríni – osvobození od vzteku a chaosu války, mír mezi jednotlivci

2Tim 2,22 Timoteus je vyzván k životu bez konfliktu.

ἐπιεικῆ – epieiké – mírný, vlídnost, skromnost

1Tim 3,2-3 Biskup má být smířlivý.

εὐσεβῶς – efsevós – zbožně

Tit 2,12 Boží milost nás vychovává, abychom žili zbožně.

θεοσεβεία – theosebeia – úcta k Boží dobrotě, nábožnost

1Tim 2,9-10 Pavel chválí ženy, jež se rozhodly pro zbožnost.

ὄσιος – hosios – zbožný, nepoškozený hříchem

Tit 1,8-9 Biskup by měl být zbožný.

κοσμέω – kosméo – ozdobit se ctí, získat čest

Tit 2,9-10 Otroci jsou vyzváni, aby dělali čest Božímu učení.

πιστός – pistós – věrný, hoden důvěryhodnosti, kdo důvěřuje Božím slibům

1Tim 3,11 Jáhenky jsou vyzvány k věrnosti ve všem.

σεμνός – semnós – ctihodný, čestný, střízlivý

Tit 2,2 Starší muži jsou vyzváni ke ctihodnosti.

φιλάγαθος – filágathos – milující dobro

Tit 1,8-9 Biskup má být dobrý.

ἐν κατάστημα ἱεροπρεπεῖς – v chování svaté

Tit 2,3 Starší ženy se mají chovat důstojně.

ἔργον ἀγαθός – érgon agathós – dobré skutky

1Tim 2.9-10 Ženy se mají zdobit dobrými skutky.

5.4 Porovnání seznamů ctností určených jednotlivým skupinám

Pavel pověřuje Timotea a Tita vyučováním různých skupin patřících k církevní obci. Podle tohoto schématu rozepisuje seznamy ve svých listech. S požadavky se také obrací na samotné adresáty. Žádosti kladené na skupiny se v základu neliší.

5.4.1 Muži

Tit 2,2 *Starší muži ať jsou střídmi, vážní, rozumní, ať jsou zdraví ve víře, lásce a trpělivosti. (σωφρονας)*

Tit 2,6-7 *Rovněž mladší muže napomínej, ať jsou ve všem rozvážní, a sám jim dávej dobrý příklad. (σωφρονέω)*

Požadavky na muže najdeme nejen v listu Titovi, ale také v prvním listu Timoteovi. Ten však neobsahuje seznam ctností, proto mu nebyla nevěnována pozornost. Jestliže srovnáme požadavky kladené na starší muže a na muže mladší, najdeme jeden podobný výraz. Rozumnost a rozvážnost. Rozvážnost vyžaduje um zkrotit své touhy a pudy, naučit se sebekontrolu, sebeovládání.²⁰²

5.4.2 Ženy

1Tim 2.9-10 *Rovněž ženy ať se oblékají slušně a zdobí se prostě a střízlivě, ne účesy a zlatem, perlami nebo drahými šaty, nýbrž dobrými skutky, jak se sluší na ženy, které se rozhodly pro zbožný život.*

Tit 2,3 *Podobně starší ženy ať se chovají důstojně, ať nepomlouvají a nepropadají přílišnému pití vína.*

²⁰² Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.136.

Tit 2,4-5 Ať vyučují mladší ženy v dobrém a vedou je k tomu, aby měly rády své muže a své děti, byly rozumné, cudné, staraly se o domácnost, byly laskavé a poslouchaly své muže, aby Boží slovo nebylo zneváženo.

Seznamy určené ženám v listě Titovi a prvním listě Timoteovi se prolínají v jedné podobné ctnosti. Střízlivost a rozumnost. Seznam určený starším ženám tento výraz neobsahuje. Ale právě ony mají vyučovat ty mladší, proto můžeme předpokládat, že i starší ženy jsou vázány touto ctností.

5.4.3 Biskupové

1Tim 3,2-3 Nuže, biskup má být bezúhonný, jen jednou ženatý, střídmý, rozvážný, řádný, pohostinný, schopný učit, ne pijan, ne rváč, nýbrž vlidný, smířlivý, nezištný.

Tit 1,8-9 Má být pohostinný, dobrý, rozvážný, spravedlivý, zbožný, zdrženlivý, pevný ve slovech pravé nauky, aby byl schopen jak povzbuzovat ve zdravém učení, tak usvědčovat odpůrce.

σώφρονα – rozvážný, mírnost při požívání vína

φιλόξενοσ – pohostinný, velkorysý pro hosty

Při srovnání požadavků na biskupa nalezneme dva identické požadavky použité v obou seznamech. Rozvážnost vyžaduje um zkrotit své touhy a pudy, naučit se sebekontrolu, sebeovládání.²⁰³ Doslovný překlad by zněl *mít zdravou mysl*.²⁰⁴ Pohostinnost byla v počátcích křesťanství vysoce ceněna, a zvláště byla vyžadována od čelních představitelů křesťanských společenstev. Opět doslovný překlad by mohl pomoci nahlédnout vnímání obsahu. *Ten, kdo miluje cizince*.²⁰⁵ Z textů vyrozumíme ještě společný požadavek na schopnost učit. V obou případech je to nárok na srozumitelný výklad křesťanské nauky.²⁰⁶ Pokud budeme posuzovat celkový obsah sdělení, nenajdeme v jednom ani druhém textu bližší informace o úkolech biskupa uvnitř společenství, požadavky se týkají osobních kvalit biskupa, a to jak v soukromí, tak ve službě obci. Oba seznamy jsou si podobné.²⁰⁷ „Vedle mravních požadavků jsou kladeny nároky na úkol pastýře.“²⁰⁸

²⁰³ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.136.

²⁰⁴ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.70.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.71 a 137.

²⁰⁷ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorální listy, s.135.

²⁰⁸ OPATRŇY, Pastorální listy, s.30.

5.4.4 Jáhni a jáhenky

1Tim 3,8-9 Rovněž jáhnové mají být čestní, ne dvojací v řeči, ne oddaní vínu, ne ziskuchtiví. Mají uchovávat tajemství víry v čistém svědomí.

1Tim 3,11 Právě tak ženy v této službě mají být čestné, ne pomlouvačné, střídme, ve všem věrné.

Badatelé nejsou jednotní, zda ve verši 1Tm3,11 Pavel oslovuje ženy ve službě diákonek, či manželky jáhnů.²⁰⁹ Vycházím z faktu, že ve Skutcích apoštolů a v listě Římanům je služba žen v tomto úřadě potvrzena. (Řím 16,1) Dalším důvodem je debata v současné církvi o této konkrétní službě a třetím důvodem je z mého pohledu skutečnost, že ženy v církvi slouží, a to je zavazuje k určité zodpovědnosti. Pavlovy nároky jsou u obou úřadů téměř stejné.²¹⁰

5.4.5 Timoteovi

1Tim 4,12 Nikdo ať tebou nepohrdá proto, že jsi mladý; ale těm, kdo věří, buď vzorem v řeči, v chování, v lásce, ve víře, v čistotě.

1Tim 6,11 Usiluj o spravedlnost, zbožnost, víru, lásku, trpělivost, mírnost.

2Tim 2,22 Vyhybej se mladické prudkosti, usiluj o spravedlnost, víru, lásku a pokoj s těmi, kdo vzývají Pána z čistého srdce.

V obou listech určených Timoteovi najdeme část vyhrazenou adresátovi. Jednotlivé nároky se odrážejí od Božských ctností, víry a lásky, které najdeme ve všech třech verších. Důraz je kladen na čistotu víry, vztah k Bohu a lidem. V obou listech Pavel bere ohled na mladý věk svého pomocníka.

²⁰⁹ Srov. TRSTENSKÝ, Pavlovy pastorálne listy, s.142.

²¹⁰ Srov. OPATRNÝ, Pastorální listy, s.89.

6 ZÁVĚR

Záměrem práce bylo najít a popsat seznamy ctností v listech Timoteovi a Titovi, porovnat seznamy, popsat a rozřadit jednotlivé ctnosti. Kategorizovat seznamy a ctnosti.

Ctnosti v pastorálních listech byly určeny především členům církevních obcí a reagovali na aktuální situaci v době sepsání listů. Jestliže se zaměříme na jednotlivé ctnosti, potom vedle nejčastěji opakovaných Božských ctností, jsou požadovány ctnosti základní, moudrost, mírnost a spravedlnost. Mohli bychom předpokládat, že takový horlivel pro Krista, jako svatý Pavel, bude žádat především ctnosti typicky křesťanské a ctnosti sociální. I když zde najdeme zbožnost, pokoru nebo pravdomluvnost a skromnost, nepřevyšují ostatní požadavky. Pavel nepožadoval hrdinské činy. Nároky, o nichž se hovoří, nepřesahují běžnou etickou normu. Je zajímavé, jak jsou v seznamech ctnosti poskládané. Jako by Pavel neměl žádný systém. Při bližším studiu je však patrné, že vycházel ze své životní zkušenosti s jednotlivými skupinami lidí. Dokázal vystihnout jejich charakter právě tím, co vyžadoval.

V jednotlivých seznamech nejčastěji Pavel vybízel k lásce a víře. Láska a víra jsou Božské ctnosti, ke kterým se řadí ještě naděje. V seznamech ji ale nenajdeme ve spojení s prvními dvěma. K lásce a víře Pavel připojuje trpělivost, mírnost, svatost. Další nejčastější ctností je v různých podobách moudrost neboli rozvážnost či zdravá mysl. Po ctnostech Božských je to nejčastější ctnost. Moudrost se řadí mezi čtyři ctnosti základní čili kardinální. V samotné Bibli je moudrost často oceňovanou vlastností. Sám Pavel ve svých listech oceňuje Boží moudrost. Pokud píše o lidské moudrosti, vidí ji jako dar od Boha, o který by měl člověk prosit v modlitbě. Na dvou místech najdeme v seznamech nezištnost, střídmost, vytrvalost a spravedlnost. To nejsou ryze křesťanské ctnosti. Pavel vydává praktické rady pro každodenní život, ale žitý ve víře podle Kristova evangelia.

V počátcích křesťanství byly ctnosti, které Pavel žádal, srozumitelné pro tehdy žijící obyvatelstvo, ale rozumí obsahu i lidé jednadvacátého století? Samotný pojem ctnost zní v moderní řeči poněkud nelibě, v jeho obsahu možná slyšíme omezení našich nároků a přání. V minulosti morálka znamenala přísně nastavená pravidla, bez možnosti kompromisu. To občas vyvolalo ve společnosti vlnu revolty, kdy se mravy nezdravě uvolnily. Díky rozvoji humanitních a společenských věd a také díky dostupnosti informací je dnes postoj k otázkám etiky jak liberální, tak konzervativní. Transformace etických norem je formována velkými společenskými změnami. Ty mohou působit na veřejnost všeobecně kladně nebo záporně.

Obyčejně však potkáme v každé době i v každé společnosti lidi ctnostné i neřestné. Záleží na příběhu každého člověka, jak již bylo popsáno výše, dokáže-li uchopit přidělené možnosti a dospět k dobrému životu, aby tak dal smysl své existenci.

Při pozorném studiu jednotlivých seznamů vidíme, že Pavel nemá žádné přehnané nároky. Být dobrý člověk není otázkou velkého hrdinství, ale správně nastavených hodnot. Na první místo Pavel staví víru a lásku. To jsou Kristovy hodnoty. Tyto společně s moudrostí vysazuje do všedního života obyčejného člověka i do života představených obce. Velký důraz Pavel několikrát klade na dobrý příklad ostatním. Přestože Pavel v listech často užívá imperativ, jeho požadavky nelze chápat jako nátlak na změnu života. Svým vedením vychovává přirozenou autoritu a respektuje svobodnou vůli jedince.

Požadavky v pastorálních listech nejsou nesrozumitelné pro dnešního člověka, musí se však správně zasadit do dnešní situace. Pavlovo učení v sobě nese židovsko-farizejskou tradici a je poznamenáno myšlenkami stoiků, přesto dokázalo vnést Krista do etablované helénské společnosti. To je neustálá výzva pro dnešní církev.

Bible zůstává zdrojem etických norem pro život lidské společnosti. Bible však nenařizuje žádnou morálku. V Bibli Bůh nabízí naději pro život svobodného člověka a je na každém, jestli se rozhodne pro tuto alternativu. Lidé chtějí ve svém životě dosáhnout určitého úspěchu. Volí si možnosti, kterými lze cíle dosáhnout. Bibli si určitě nezvolí člověk hledající laciná a jednoduchá řešení, protože v Písmu takovéto řešení není.

7 ANOTACE

Název práce: Ctnosti v Pastorálních listech

Autor: Dagmar Samková

Instituce: Katedra systematické teologie CMTF UP v Olomouci

Vedoucí práce: doc. ThLic. Mgr. Dominik Opatrný, Th.D.

Počet stran: 43

Počet znaků: 54 039 bez mezer, 63 300 včetně mezer

Počet titulů použité literatury: 21

Práce je zaměřena na seznamy ctností v pastorálních listech. V úvodní kapitole jsou vymezeny a vysvětleny základní pojmy. Práce obsahuje krátkou reflexi z díla Alasdaira MacIntyry *Ztráta ctnosti* a pohled církve na autoritu Písma svatého. Dále jsou v práci uvedeny a rozpracovány seznamy ctností jednotlivých listů. V další kapitole jsou rozříděny ctnosti, podle četnosti výrazů. Na závěr jsou seznamy mezi sebou srovnány dle skupiny osob, kterým byl seznam určen.

Klíčová slova: ctnost, Pastorální listy, morálka v Bibli, etika, morální teologie, etika ctnosti

The thesis is focused on the lists of virtues in Pastoral Epistles. The introductory chapter defines and explains the basic concepts. The work contains a brief reflection of the work of Alasdair MacIntyre *After virtue and the Church's view of the authority of the Holy Writ*. Furthermore, lists of virtues of individual sheets are presented and elaborated in the work. In the next chapter, the virtues are classified according to the frequency of expressions. Finally, the lists are compared according to the group of people to whom the list was intended

Keywords: virtue, The Pastoral Epistles, morality in the Bible, ethics, Theology of morality, Virtue Ethics

8 PRAMENY A LITERATURA

Tištěné zdroje:

- ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. 2. vyd, Praha: Petr Rezek, 1996. ISBN 80-901796-7-3.
- BENEDIKT XVI. *Verbum Domini: posynodní apoštolská exhortace o Božím slově v životě a poslání církve*. Přeložil Josef Hřebík a Jaroslav Brož. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7195-271-8.
- BENEŠ, Josef. *Pojem ctnosti v Novém zákoně z hlediska morální teologie*. *Studia theologica*, V, č.4 (2003), s.7-21.
- BRUGER, Walter. *Filosofický slovník*. Naše vojsko: Praha, 2006. ISBN 80-206-0820-6.
- DACÍK, Reginald Maria. *Katolická mravouka*. 2. vyd. Olomouc: Krystal, 1946, ISBN neuvedeno.
- KATECHISMUS KATOLICKÉ CÍRKVE. Přeložil Josef Koláček, Praha: Zvon, 1.vydání, 1995. ISBN 80-7113-132-6.
- MACINTYRE, Alasdair C. *Ztráta ctnosti: k morální krizi současnosti*. Vyd. 1. Praha: OIKOYMENH, 2004. 332 s. Oikúmené; sv. 99. ISBN 80-7298-082-3.
- OPATRŇÝ, Dominik. *Pastorální listy*. 1.vydání, Praha: Centrum biblických studií AV ČR a UK v Praze ve spolupráci s Českou biblickou společností, 2019. 193 s. Český ekumenický komentář k Novému zákonu, svazek 15. ISBN 978-80-7545-081-4.
- PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE. *Bible a morálka: biblické kořeny křesťanského jednání*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. 207 s. ISBN 978-80-7195-367-8.
- PAPEŽSKÁ BIBLICKÁ KOMISE. *Inspirace a pravda Písma svatého: slovo, které pochází od Boha a mluví o Bohu pro spásu světa*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015. ISBN 978-80-7195-872-7.
- PLATÓN *Ústava*. Přeložil František Novotný. 3. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-024-6.
- RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha: Karolinum, Univerzita Karlova, 2014. První dotisk prvního vydání. ISBN 978-80-246-2366-1.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Jak očistit své srdce?* 3.vyd. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s.r.o., 2015. 93 stran. ISBN 978-80-7412-196-8.

ŠPIDLÍK Tomáš. *Prameny světla: (příručka křesťanské dokonalosti)*. Vyd.5. (v nakl. Refugium). Olomouc: Refugium Velehrad – Roma, 2012. 471 s. ISBN 978-80-7412-111-1.

TRSTENSKÝ, František. *Pavlove pastorální listy*. Ružomberok: Katolícke biblicke dielo, 2015. ISBN 978-80-89120-44-4.

WEBER, Helmut. *Všeobecná morální teologie*. Praha: Zvon, 1998. 366 s. ISBN 80-7121-292-6.

Elektronické zdroje:

AKVINSKÝ Tomáš. *Summa theologiae*. [online] Překlad Soukup, E. Olomouc: Krystal, 1937, Česká dominikánská provincie 2002. [cit. 2020-04-15]. Dostupné z:

<http://summa.op.cz/copyright.php?PHPSESSID=l0m7ep5q5ioj6fhe05k23p14b1>

Česká biblická společnost. *Bible Net*. [online], [cit. 2020-04-15]. Dostupné z:

<http://www.biblenet.cz/>

Bible Server, [online], Český ekumenický překlad, [cit. 2020-04-15]. Dostupné z:

<https://www.bibleserver.com/CEP>

Dei verbum, [online] Věřoučná konstituce II. vatikánského koncilu o Božím zjevení, [cit. 2020-04-15]. Dostupné z:

http://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19651118_dei-verbum_cs.html

Online Greeg New Testament Text, [online]. The Online Greeg Bible, [cit. 2020-04-15],

Dostupné z: <http://www.greekbible.com/index.php>